

ARHIVELE ȘI SCRISUL ISTORIC

ȘTEFAN PASCU

Dacă un scriitor și filosof, în primul rând, și de-abia în al doilea rând și istoric al religiilor, care a fost Ernest Renan, mărturisea cu un secol în urmă că i-ar fi cu neputință să locuiască sau să călătorească într-o țară unde n-ar fi nici arhive, nici anticități înseamnă că instituția păstrătoare, chivernisitoare și valorificatoare a unei părți importante a vieții oamenilor și a omenirii este absolut necesară. Deoarece documentele, izvoarele principale, fără de care nu se poate înțelege scrierea istorică, conțin aspecte — mai importante unele, mai modeste altele — de viață ale omului individ și ale omului colectivitate în diferite ipostaze ale existenței sale. Or istoria adevărată, istoria complexă, „istoria vie” este datorare cu necesitate să se ocupe de om și de oameni, să le înțeleagă viața de toate zilele și de asemenea în felurile ipostaze mai deosebite. Mărturiile care stau la temelia reconstituirii vieții omului individ și mai ales a omului colectivitate, cu viața sa cotidiană, cu viața sa publică și particulară, cu bucuriile și necazurile, cu speranțele și decepțiile, cu idealurile și înfringerile, sînt înscrise în „cartea vremii”, care sînt izvoarele. Izvoarele nescrise și în cele scrise, în izvoarele documentare și cu cele narative și unele și altele, mai mult cele documentare sau diplomatice decît cele narative se păstrează la arhive.

Dar nu doar cei ce, prin profesiunea lor sînt beneficiarii în măsură nelimitată, de asemenea tezaure ale trecutului și prezentului oamenilor și omenirii își îndreaptă gîndurile și pașii spre arhive, răsfoind documentele îngălbenite de vreme, culegînd cu hărnicie de albină știri și informații cu privire la oameni, la viața acestora, din trecutul mai îndepărtat și mai apropiat. Bucuria este mare, asemenea plugarului care-și vede roadele hărniciei sale implinite.

Mărturiile unor oameni de cultură neprofioniști sînt exemplificatoare pentru valoarea arhivelor. Exemplul convingător este al bardului de la Mîrcești, Vasile Alecsandri, „poet național” pentru mijlocul secolului trecut, cum îl caracteriza cel mai mare poet național care a fost Mihai Eminescu. Alecsandri care în calitate de director al arhivelor din Moldova afirma că: „Arhiva unui stat este o avere publică care merită cea mai de-aproape îngrijire a Cîrmuirii. Ea este colecția tuturor actelor publice, atît administrative cît și judecătorești și politice, care slujesc de temelie legiuirilor și istoriei țării”.

Dacă oamenii de cultură neprofioniști prețuiau în asemenea măsură documentele și instituția ce le păstra și le organiza, e ușor de înțeles prețuirea acestor inestimabile mărturii ale trecutului nostru de slujitorii muzei Clio. Pentru care documentele și arhivele erau nutremîntul fără de care nu-și puteau justifica existența. De aceea adevărații istorici, în-

vingînd greutăți, opreliști și răutăți, au făcut nu doar eforturi pentru a le învinge, ci adevărate acte și fapte de eroism pentru a le aduna și a le valorifica. Exemplul cel mai grăitor și mai convingător este al marelui și neegalatului Gheorghe Șincai, care a adunat printr-o stăruință într-adevăr impresionantă mii de documente, din arhive publice și din altele particulare, din Transilvania, Ungaria, Austria, Italia. Le-a adunat, le-a păstrat, le-a îngrijit și le-a folosit în marea sa operă. Și le-a lăsat urmașilor pentru a le folosi în interesul științei istorice și, prin știința istorică, spre binele poporului român din Transilvania, în lupta sa pentru drepturile și dreptățile ce i se cuveneau după drept și dreptate. Cele 25 de volume masive de documente, adunate cu multe și mari greutăți de Șincai, păstrate la Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Române, după două secole de așteptare răbdătoare se află în studiu pentru a putea îmbogăți informația și întări temelia importantei și impresionantei construcții care este istoria națională a românilor de pretutindeni. Era secolul luminilor, „marele secol”, potrivit caracterizării istoricului francez Jules Michelet. Marelui secol nu în primul rînd pentru studierea, documentelor păstrate în arhive, dar și pentru folosirea în mod critic a izvoarelor documentare în explicarea fenomenelor istorice. Exemplul ilustrativ, eruditul, conservator și arhivist al bibliotecii din Milano și apoi al celei din Modena, Lodovico Antonio Muratori, considerat prin impresionanta colecție de documente publicate, întemeietorul științei istorice italiene moderne.

Ca și Muratori, cu care a fost comparat de Michelet, Șincai este fondatorul școlii istorice românești moderne. Iar pentru progresul, pe acest drum, al precupărilor pentru documente se organizează instituțiile pentru păstrarea „memoriei” poporului român, documentele: Arhivele Statului din București din 1831 și Arhivele Statului din Iași după un an. Unificate cele două instituții peste trei decenii, odată cu unificarea tuturor instituțiilor României moderne, urmarea unirii Principatelor.

Pe măsură ce înaintăm în timp și concepția cu privire la scrierea istoriei face progrese, pe calea modernizării, de la luminism la romantism, de la romantism la liberalism și de la liberalism la pozitivism și criticism, apelul la documente, la arhive, nu numai sporște dar devine o necesitate pentru cei ce doresc să reconstituie în mod obiectiv și cit mai veridic fenomenul istoric. Exemplul și îndemnul lui Kogălniceanu au fost ascultate și urmate de alți contemporani ai săi, înfrățiți în gânduri și idealuri: August Treboniu Laurian și Nicolae Bălcescu și revista lor cu nume simbolic, „Magazin istoric pentru Dacia”. „Tot ce putem și tot ce trebuie să facem acum, — declarau marii istorici și tot atât de mari patrioți; este a ne aduna documentele, care sînt materialele istoriei, pentru că să putem compune odată o adevărată istorie”. Un principiu salutar, respectat și pus în lucrare, de cei „ce-l formulăra și de alții pentru care a fost formulat.

Mihail Kogălniceanu împreună cu revista sa „Arhiva Românească” în acest sens lucrau și acest scop urmăreau. Ca pe lângă cronicile și letopisețele țării, să se adune și să se publice „urice și documente vechi, nu mai puțin interesante decît acele hronice”.

În acei ani demersurile pentru instituționalizarea științei erau gîdite și chiar rînduite prin proiectele de înființare a Societății Academice supuse spre aprobare domnitorului Alexandru Ioan Cuza, care a ezitat să-și pună semnătura de teama reacției marilor imperii, austro-ungar și

tarist, ce stăpîneau teritoriile românești luate prin silnicie, de unde urmau să fie aleși membri ai instituției academice din București. În acei ani două reviste, înființate tocmai cu scopul publicării de documente, îmbogățeau tezaurul documentar ce urma să consolideze temelia de mult începută: *Tezaur de documente istorice pentru România* (1862 — 1865), editată și alimentată din abundență de întemeietorul ei Alexandru Papiu Ilarian și *Arhiv pentru filologie și istorie*, (1864 — 1867), înființat și orientat spre aceleași fîntini istorice de Bogdan Petriceicu Hașdeu. Două reviste înființate de doi mari istorici și filologi, cu același scop: îmbogățirea istoriei cu documentele de care aveau nevoie pentru scrierea istoriei științifice și obiective.

Influența pozitivismului asupra istoricilor români din a doua jumătate a secolului XIX, se vedește pregnant în preocuparea de a așeza la temelia construcției istorice izvorul, narativ și mai ales documentar. Publicarea izvoarelor de toate categoriile devine o obsesie. Îndemnuri, insistențe, sfaturi înțelepte sînt repetate de cei preocupați și conștienți de importanța izvorului. George Bariț dintre istoricii români transilvăneni, este printre cei mai preocupați de asemenea probleme. Întregite sfaturile și îndemnurile de exemplul personal cu privire la metodele de publicare a izvoarelor. Cu hărnicia și pasiunea-i cunoscute a cercetat arhivele din Cluj, Oradea, Timișoara, Budapesta. Conștient de valoarea exemplului, Bariț publică, el însuși, mulțime de documente în revista pe care o conducea, *Transilvania*. Pentru încurajarea altora spre asemenea activitate de absolută trebuință, constituie premii valoroase, gîndindu-se la un *Compendiu de istoria Transilvaniei*, pretinde ca acesta să se întemeieze pe izvoare: un Corpus al inscripțiilor romane, o Colecție de documente, originale și traduse.

Pasul următor, salutar, a fost instituționalizarea cercetării istorice în programul *Societății literare Române*, înființată în anul 1866, după lungi și mari eforturi însumînd 71 de ani, de la *Societatea filosofoască a românilor din Mare Principatu Ardealului*, înființată în 1795 prin strădania unor oameni luminați, în frunte cu polihistorul Ioan Piuariu-Molnar, socotită de marele sociolog Dimitrie Gusti străbuna Academiei Române, Societatea filosofoască își inscriesese în program și studiul istoriei pe teme documentar.

Necesitate înscrisă și în programul secției istorice-arheologice a Societății Academice Române (numele nou al Societății Literare, hotărît în prima sesiune a Societății din 1867): Secțiunea istorică culege documente din Țările Române și din străinătate atingătoare de istoria românilor, organizează misiuni pentru asemenea lucrări. Îndatorire îndeplinită întru totul de membrii secției de istorie și de unii membri ai secției surori, filologică-literară. Membrii fondatori: George Bariț, Timotei Cipariu, Iosif Horoș, Alexandru Hașdeu, Vasile Alexandrescu-Urechia, August Treboniu Laurian și noii aleși, Mihail Kogălniceanu, Alexandru Papiu-Ilarian, Eudoxiu Hurmuzachi.

Eudoxiu Hurmuzachi, membru al Societății Academice Române, convins și conștient de importanța documentelor și a arhivelor pentru istoria științifică a inițiat neegalata colecție de *Documente privitoare la istoria Românilor* și și-a donat Academiei munca și strădania, stăruința și străduința de o viață pentru a aduna documente, cît mai multe documente, din

țară și străinătate pentru a se putea scrie lucrarea de el dorită și visată : *Istoria Românilor*. Donația a însemnat 3000 de documente din sec. XIV — XIX, mai toate inedite. Ceea ce-l îndemna pe D. A. Sturdza să-l considere un continuator al lui Șincai. Mai fericit decât Șincai, însă, deoarece din 1876 a început publicarea documentelor din neegalabilul său lăsamînt.

Misiuni a organizat Societatea Academică Română, devenită la 1879 Academia Română pentru cercetarea arhivelor străine, cu scopul adunării documentelor și manuscriselor referitoare la istoria poporului român : Al. Hașdeu și Gr. Tocilescu în Rusia, pentru a descoperi lucrările lui Dimitrie Cantemir, N. Densușianu în Ungaria spre a cerceta arhivele din această țară pentru *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria*, G. Bariț în Transilvania și Ungaria pentru documentarea lucrării sale fundamentale : *Părți alese din istoria Transilvaniei*. Toți istoricii academicieni erau convinși că „fără de istorie nu este patrie și fără dragoste către istorie nu poate fi dragoste către patrie” — era credința lui Alexandru Hașdeu și a fiului său Bogdan Petriceicu Hașdeu.

Dacă asemenea grijă și interes au manifestat și dovedit marii istorici și nu numai ei, ci deopotrivă și adevărații oameni de cultură față de documente, fîntinile istoriei, în perioadele dominate de concepții luminate și romantice, se înțeleg cu ușurință preocupările acestora pentru izvoare, în general, pentru cele documentare indeosebi. Școala pozitivistă românească de istorie, prin preocupările și prin operele sale micșorează, astfel, mult distanța față de istoriografia europeană a vremii aceleia. A. D. Xenopol și Ioan Bogdan, Dimitrie Onciul și Constantin Giurescu și Augustin Bunea sînt în fruntea școlii pozitivistice și criticiste și prin preocuparea lor de a folosi izvoarele documentare în primul rînd, prin cercetarea arhivelor. Dimitrie Onciul și în calitate de director al Arhivelor Statului a contribuit nemijlocit la organizarea arhivelor, la sistematizarea fondurilor pentru a fi mai ușor studiate documentele. Nicolae Iorga îi depășește prin efortul extraordinar de descoperire și publicare a unui număr impresionant de volume de izvoare de toate categoriile și mai ales documentare. Rod al calităților sale fără pereche, a pasiunii sale neogoiate, a puterii sale de muncă neobișnuită. Așa cum singur spunea, istoricul e dator să le adune, să le studieze cu o lungă și delicată răbdare, care reclamă „multă inteligență”, la care se adaugă pasiunea nobilă. Așa cum au dovedit Ioan Bogdan în cele două volume privitoare la Ștefan cel Mare și altul referitor la Relațiile dintre Țara Românească și Transilvania, Grigore Tocilescu în 534 documente privitoare la relațiile dintre cele trei țări românești, Pesty Frigyer cu privire la Banat. N. Iorga însuși în cele 12 volume de Studii și documente și cele două volume masive din colecția Hurmuzachi, Teodor Codrescu cu Uricariul său, Zimmermann-Werner-Müller cu masivele volume ale colecției Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen și cele 8 volume din Székely Oklevéltár ș.a. încoronate toate acestea de neegalata colecție de documente-Hurmuzachi și mulți alții din acel timp și de după aceea pînă în zilele noastre, cu alte colecții. Dintre care se cuvin pomenite cele privitoare la istoria Renașterii României, la *Cartea de Aur* a lui Teodor Păcățeanu, colecțiile de documente privitoare la Revoluția din 1848 din Muntenia și Moldova, întregită în vremea noastră de valoroasele colecții de documente privitoare la revoluția românilor de la 1848 din Transilvania,

Colecția de documente, care numără 10 volume : 1918 la Români și multe altele. Și unele și altele cuprinzând mii de documente de arhivă, din țară și străinătate.

Nu se cuvine uitată și nici subestimată activitatea slujitorilor arhivelor din țară, care cu hărnicie, pricepere și pasiune au cercetat sute și mii de tomuri de documente privitoare la România din numeroase țări europene, îmbogățind astfel, patrimoniul arhivistic național cu mii și mii de documente, valorificate în lucrările istoricilor români :

În Anglia — Arhivele Ministerului de externe ;

În Austria — Arhivele Camerei Superioare și Arhivele Statului ;

În Belgia — Arhivele generale ale Regatului și Arhivele Ministerului de externe și ale Comerțului extern ;

În Cehoslovacia — Arhivele Ministerului Comerțului Exterior din Praga și Arhivele Slovaciei din Bratislava ;

În Franța — Arhivele Ministerului Afacerilor Externe ;

În R.D.G. — Arhiva Centrală din Merseburg și Arhiva de Stat din Dresda ;

În Grecia — Arhivele generale ale Statului, Arhiva Bibliotecii Parlamentului, Arhiva Bibliotecii Naționale și Arhiva Ministerului de Externe ;

În Iugoslavia — Arhivele Voievodinei și Arhiva Filialei Academiei de Științe și Arte din Carloviț ;

În Polonia — Arhiva principală a detelor vechi ;

În Ungaria — Arhiva guvernului transilvan, Arhiva Fiscului Transilvaniei și Arhiva Ministerului Comerțului și a Ministerului de Finanțe.

Cărămizile istoriei, documentele de arhivă, bine organizate și bine studiate, tot mai bogate și tot mai diversificate ca problematică, adăpostite, bine gospodărite și îngrijite la Direcția Generală a Arhivelor și la filialele județene oferă din ce în ce mai convingătoare argumente pentru reconstituirea istoriei naționale și universale, iar arhitecții pasionați și pricepuți sînt datori să le confere viață și putere de convingere prin obiectiva lor înțelegere și interpretare obiectivă. Respectîndu-se cele două legi vechi, dar neînvechite, formulate de marele retor și istoric Marcus Tullius Cicero în urmă cu două milenii : cea dintîi lege a nu spune nimic din ceea ce sînt convingși că nu este adevărat și a doua lege a spune totdeauna ceea ce sînt convingși că este adevărat.

Pentru a putea respecta aceste legi e de absolută trebuință ca istoricii și arhiviștii, arhiviștii și istoricii să-și unească puterile și talentele pentru a realiza opere de valoare în concordanță deplină cu istoria frămîntată dar eroică a poporului român. Care istorie e străbătută, ca de un fir roșu, de o caracteristică fundamentală a poporului român : niciodată n-a rîvnit la ceea ce nu-i aparținea după drept și după dreptate, dar totdeauna și-a apărat cu eroism ceea ce-i aparținea după drept și dreptate.